

М.М. Забаўск
г. Мінск

Гісторыі паўстання 1863 — 1864 гг. у Польшчы, у Беларусі і Літве прысвечана багатая літаратура, прадстаўленая польскімі, расійскімі і беларускімі даследчыкамі. Цікавымі крыніцамі па вылучанай праблеме з'яўляюцца працы сучаснікаў і ўдзельнікаў паўстання, якія даюць магчымасць уваіць супярэчлівую і трагічную атмасферу эпохі [1].

Напісаныя, у асноўным па «сцэнарыю» галоўнага цэнзара краю М. Мураўёва яны трактавалі паўстанне «... як справу пачатую чужымі народам людзьмі, недавучкамі — ганарліўцамі».

Накірунак на фальсіфікацыю праграмы паўстанцаў, перабольшванне ролі дваранства сярод удзельнікаў, скажэнне вобразу яго кіраўнікоў дамінаваў у расійскай гістарыяграфіі да 1917 г. Шляхецка-буржуазны напрамак у даследаваннях падзей 1863 — 1864 гг. распачаў А. Гілер. Але ён не вылучыў нацыянальную і эканамічную спецыфіку Беларусі і Літвы, разглядаючы край як неад'ёмную частку «гістарычнай Польшчы» [2]. Паўстанне лічылася польскім, а яго ўдзельнікі — палякамі.

У 20-я гады ХХ ст. у БССР галоўны агонь крытыкі быў скіраваны супраць паланізатарскіх тэндэнцый. К. Каліноўскі характарызаваўся як першы беларускі рэвалюцыянер, кіраўнік сялянскага антыпамешчыцкага паўстання і як нацыянальны герой [3].

У той жа час беларускі і савецкі гісторык С. Агурскі ў лютым 1929 г. выступіў на XII з'ездзе КП(б)Б супраць ацэнкі паўстання як сялянскага, «ідэалізацыі» К. Каліноўскага, якога назваў «міфічным героем» і «польскім шавіністам». Ён спрабаваў даказаць, што паўстанне мела рэакцыйны, памешчыцка-клерыкальны характар. Між тым, у дадатку да кнігі «Нарысы па гісторыі рэвалюцыйнага руху на Беларусі (1863 — 1917)» (1928) сярод іншых дакументаў упершыню ў сваім друку апублікаваў усе 7 нумароў «Мужыцкай праўды» [4]. Праўда, сам С. Агурскі адмаўляў удзел К. Каліноўскага ў выданні «Мужыцкай праўды» і лічыў яе польскай газетай, якая ставіла мэтай «уцягнуць беларускіх сялян у барацьбу за інтарэсы кіраўнікоў польскага паўстання» [5].

Грунтоўны навуковы аналіз поглядаў К. Каліноўскага і паўстання 1863 — 1864 гг. упершыню быў прадстаўлены ў навуковых працах У. Ігнатоўскага [6]. Ён характарызаваў паўстанне як буржуазна-дэмакратычнае, а К. Каліноўскага як беларускага рэвалюцыянера-дэмакрата, ідэолага левых «чырвоных», які па пэўных пытаннях быў вымушаны ісці на кампрамісы з «белымі» — шляхецка-кансерватыўнай плыню сярод паўстанцаў.

У 30 — 40-я гг. з палякаў і літоўцаў ляпіўся вобраз іншароднага ворага. Беларускі гісторык І. Лочмель падкрэсліваў варожыя адносіны бела-

рускага сялянства да лозунга аднаўлення Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. і як прагрэсіўны рух ацэньваў выступленні беларускіх сялян Магілёўскай і Віцебскай губерняў супраць польскіх паноў у 1863 г. [7]. Аўтар канстатаваў сялянскі характар паўстання, адзначыў, што К.Каліноўскі змагаўся за ліквідацыю памешчыцкага землеўладання, за перадачу зямлі сялянам, за свабодную дэмакратычную Беларусь. Як сялянскае паўстанне, якое мела «антыпрыгонніцкі характар» ацэньваў падзеі 1863 — 1864 г. акадэмік І.Перцаў. Ён пісаў, што К.Каліноўскі быў супраць аддзялення Беларусі ад Расіі і выказваўся за ўз'яднанне з рускім народам [8].

Буйшейшай працай па разглядаемай праблеме ў 50-я гады была манаграфія І.Лушчыцкага [9]. Для яе характэрны наступныя высновы: К.Каліноўскі — палымяны абаронца свабоды, народнага самакіравання і адукацыі, вёў барацьбу за развіццё шырокай сеткі школ на роднай мове, навучання маладога пакалення сапраўднай навуцы, выхаванне веры ў сілу і шчаслівую будучыню народа; К.Каліноўскі найбольш яркі прадстаўнік перадавой беларускай грамадска-палітычнай думкі 60-х г. XIX ст., адзін з першых выдатных беларускіх рэвалюцыянераў-дэмакратаў, вучань і паслядоўнік рускай рэвалюцыйнай плыні; К.Каліноўскі звязваў з сялянскай рэвалюцыяй знішчэнне саслоўнай і маёмаснай няроўнасці; у кіраўніцтве паўстаннем займаў самастойную пазіцыю, не прызнаваў кіраўніцтва з боку Варшаўскага камітэта і яго праграму, заклікаў у «Мужыцкай праўдзе» да знішчэння памешчыцкага землеўладання.

Канцэпцыя аб сялянскім характары паўстання атрымала шырокае распаўсюджанне ў пасляваеннай гістарыяграфіі. Але яна была падвергнута крытыцы з боку С.Самбук [10]. У шэрагу прац даследчыца даказала, што хваляванні сялян у той перыяд не перараслі ва ўзброенае паўстанне, а яго рухаючай сілай была беззямельная і малазямельная шляхта, якая пераважна не мела ўласнай зямлі і была вымушана арэндаваць яе на багальных умовах у буйных памешчыкаў.

Касцяком жа першых паўстанцкіх атрадаў у Беларусі былі жыхары гарадоў — дробныя чыноўнікі, разначынная інтэлігенцыя, рамеснікі, навучэнцы. Яны былі найбольш падрыхтаванымі да выступлення, паколькі сярод іх даўно вялася падрыхтоўчая праца членамі мясцовых рэвалюцыйных арганізацый. Сярод паўстанцаў сяляне складалі 18 %. Іх негатыўныя адносіны тлумачацца недасканаласцю аграрнай праграмы, якая захоўвала памешчыцкае землеўладанне і не павялічвала сялянскіх надзелаў. З усіх сялян, якія прыйшлі ў паўстанцкія атрады, больш за 33 % прыпадала на сялян Гродзенскай губерні, 27 — на беларускія паветы Віленскай губерні, больш за 19 % — на Мінскую, 13 % — на Магілёўскую і 7 % — на Віцебскую губерню [11].

Памеснае дваранства ў сваёй большасці было супраць узброенай барацьбы. Толькі дробныя памешчыкі, іх сыны актыўна ўступілі на шлях барацьбы з царызмам. Разам з каталіцкімі святарамі яны складалі каля 6

% удзельнікаў паўстання. Памеснае дваранства дапамагала паўстанцам галоўным чынам матэрыяльна.

Такім чынам, на думку С. Самбук, па складу ўдзельнікаў паўстанне 1863 г. было дробнабуржуазным і толькі знешне шляхецкім.

Да 100-годдзя паўстання калектывам беларускіх, літоўскіх, расійскіх і польскіх даследчыкаў быў надрукаваны шматтомны збор дакументаў і матэрыялаў. Дзве кнігі з гэтай серыі прысвечаны падзеям 1863 г. у Беларусі і Літве [12]. У выніку грунтоўных даследаванняў і выкарыстання новых крыніц аўтары спыніліся на тым, што паўстанне было шляхецкім, а па зместу праграмы — буржуазна-дэмакратычным, што рэвалюцыйныя дэмакраты па прычыне сваёй уплывовасці не змаглі павесці за сабою сялянскія масы і вымушаны былі падпарадкавацца шляхецкім рэвалюцыянерам.

Распрацоўцы гісторыі паўстання 1863 г., навуковай біяграфіі К. Каліноўскага прысвяціў свае працы А. Смірноў [13]. Ён упершыню даў чытачу даволі поўнае ўяўленне пра сям'ю, дзяцінства, вучобу К. Каліноўскага, яго дзейнасць на ўсіх этапах паўстання. А. Смірноў прызнаў і сганюча ацаніў пастаноўку К. Каліноўскім пытання аб утварэнні самастойнай Літоўска-Беларускай рэспублікі.

У той жа час у навуковай літаратуры 60-х гадоў выразна прапісана канцэпцыя, якая фактычна адмаўляе існаванне ў паўстанні рэвалюцыйна-дэмакратычнай плыні на чале з К. Каліноўскім і вылучэння ім патрабавання дзяржаўнай самастойнасці Літвы-Беларусі. Так, маскоўскі гісторык М. Міско спрабаваў даказаць, што К. Каліноўскі і яго літоўскі паплечнік А. Мацкевіч разглядалі Літву і Беларусь як частку Польшчы і цалкам падзялялі праграму польскага паўстанцкага ўрада, якая прадугледжвала ўключэнне беларуска-літоўскіх зямель у склад Польскай дзяржавы і захаванне памешчыцкага землеўладання. Услед за С. Агурскім аўтар сцвярджаў, што прасягнутае польскім нацыяналізмам «Пісьмо Ясыкі-гаспадара з-пад Вільні да мужыкоў зямлі польскай» выйшла з-пад пяра К. Каліноўскага. Пры гэтым М. Міско ігнараваў вядомыя факты, якія сведчаць аб востра-канфліктных узаемаадносінах К. Каліноўскага і Віленскага паўстанцкага цэнтра, а таксама варшаўскага цэнтральнага нацыянальнага камітэта.

Беларускі гісторык У. Казбярук заключае, што ў беларускай гістарыяграфіі, мастацкай літаратуры, публіцыстыцы К. Каліноўскі беспадстаўна абвешчаны нацыянальным героем, паколькі ён не лічыў сябе беларусам, не прызнаваў беларускай нацыі, а выступаў ад імя Польшчы [14].

Выдатным сынам беларускага народа і яркім прадстаўніком рэвалюцыйна-дэмакратычнага напрамку грамадскай думкі Расіі называе К. Калі-

ноўскага А.Люты. Ён падкрэслівае выключнае значэнне паўстання, якое заключаецца ў тым, што ўрад быў вымушаны пайсці на змяненні ў «Палажэннях» ад 19 лютага 1861 г. А.Люты падкрэслівае, што паўстанне 1863 — 1864 г. «абуджапа нацыянальную самасвядомасць беларускага народа» [15].

Значны ўпад у распрацоўку пытанняў па гісторыі паўстання ў Беларусі і Літве, біяграфіі К.Каліноўскага ўнёс Г.Кісялёў. Ён аргументавана даказаў, што гэта было не сялянскае паўстанне. Даследчык на аснове шырокага кола крыніц склаў «Летапіс жыцця і дзейнасці К.Каліноўскага» [16].

У польскай гістарыяграфіі паўстанне 1863 — 1864 г. у Польшчы, Літве і Беларусі традыцыйна вызначаецца як польскае, не ўлічваюцца яго асаблівасці ў беларуска-літоўскім рэгіёне і тое, што напярэдадні і ў ходзе паўстання тут праявілася плынь беларускага нацыянальна-вызваленчага руху.

Сярод найбольш значных прац па вылучанай праблеме неабходна спыніцца на навуковай спадчыне вядомага беларускага гісторыка М.Біча [17]. Ён адзначаў, што ў паўстанні 1863 г., якое ў тых умовах не мела шансаў на перамогу, праявілася мужнасць, рашучасць і самаахвярнасць многіх сыноў Беларусі ў змаганні за волю і лепшую долю народа. Менавіта з дзейнасцю К.Каліноўскага М.Біч звязваў пераростанне напярэдадні і ў час паўстання беларускага нацыянальна-культурнага руху ў палітычны, у барацьбу за дзяржаўнасць Літвы-Беларусі ў форме народаўладдзя, пры якой урад быў бы добрым слугою народа. Упершыню была сфармулявана рэвалюцыйная праграма, якая зыходзіла з інтарэсаў сялян і была разлічана на ажыццяўленне сіламі арганізаванага сялянства і іншых пластоў працоўнага насельніцтва. Прычыны паражэння паўстання М.Біч тлумачыць тым, што ў кіраўніцтве паўстаннем верх захапілі польскія нацыяналістычна настроеныя шляхецкія рэвалюцыянеры. Прадыктаваная імі абмежаваная праграма паўстання, з аднаго боку, і царысцкія ілжэзі ў вёсцы, з другога, прывялі да таго, што большасць сялян не падтрымала паўстанцаў.

Упершыню ў гістарыяграфіі аўтар прапісвае ролю рабочых у паўстанні 1863 г. Ён прыводзіць у прыклад «Запіску аб пачатку і ходзе былога мецяжу па Гродзенскай губерні», ў якой галоўнай апорай паўстання названы «рамеснікі», «афіцыялісты» (служачыя), дваровыя людзі і, нарэшце, шляхта. Вядомы факт прызначэння В.Урублеўскім простага рабочага з Ваўкавыскага павета П.Федаровіча на камандную пасаду. Атрад А.Трусава, ядро якога сфарміравалася ў Мінску, у значнай частцы складаўся з рамесных рабочых і вучняў. М.Біч падкрэслівае, што паўстанне рыхтавалася і адбывалася ў перыяд, калі пралетарыят Беларусі знаходзіўся ў зародкавым стане і быў прадстаўлены рамеснымі і мануфактурнымі рабочымі, сяля-

намі, што працавалі на памешчыцкіх прадпрыемствах, гарадской бедна-тою, якая не магла не працаваць без працы па найму.

М. Біч выкрываў недахопы і недакладнасці даследаванняў М. Місько, У. Казбярука, А. Смірнова і інш. Выкарыстоўваючы новыя архіўныя дакументы, справаздачы губернатараў, матэрыялы следчых камісій ён імкнуўся дасягнуць аб'ектыўнасці па найбольш складаных пытаннях паўстання.

Нягледзячы на тое, што тэма К. Каліноўскага і паўстання 1863 — 1864 г. прадстаўлена ў гістарыяграфіі даволі поўна, дыскусія па гэтай праблеме працягваецца...

Літаратура:

1. Ратч Р. Сведения о польском мятеже 1863 года в Северо-Западной России. Вильно. 1867; Авейде О. Записки о польском восстании 1863 года. Варшава. 1866; Брянцев Д. Польский мятеж. 1863 г. Вильна. 1892; Цылов Н. Сигизмунд Сераковский и его казнь с предшествующими манифестами в Вильне. Вильно. 1867.; Гогель Н. Иосафат огрызно и Петербургский жонд в деле последнего мятежа. Вильно. 1867 г. інш.
2. Giller A. Historia powstania narodu polskido w 1863 — 1864 g. т.I, т.II. Paruz 1867 — 1871.
3. І. Цвікевіч. Кастусь Каліноўскі. Польша. 1924. № 2/10. С. 4-18.
4. Біч М. В. Агурскі С. Х. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1 Мн. 1993. С. 47.
5. Агурский С. Очерки истории революционного движения в Белоруссии (1863 - 1917). Мн. 1928. С. 15-20.
6. Ігнатоўскі У. М. 1863 год на Беларусі. Нарыс падзей. Мн. 1930.
7. Лочмель И. Ф. Очерк истории борьбы белорусского народа против польских панов. Мн. 1940.
8. Перцаў У. М. Паўстанне 1863 г. У кн. Гісторыя БССР. Т. 1. Мн. 1954. С. 275, 283.
9. Лушчыцкі І. Н. Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX веку. Мн. 1958. 365 с.
10. Самбук С. М. Паўстанне 1863 г. на Беларусі // Гісторыя Беларускай ССР. Т. 2. Мн., 1972. С. 47-73.
11. Таксама. С. 59.
12. Революционный подъём в Литве и Белоруссии в 1861 — 1862 гг. Документы и материалы. М. 1964; Восстание в Литве и Белоруссии 1863 — 1864 гг. Документы и материалы. М. 1965.
13. Смирнов А. Ф. Революционные связи народов России и Польши. М. 1962;

- Ён жа. Восстание 1863 г. в Литве и Белоруссии. М., 1963.
14. Казбярук У. «Маякі і міражы». Літаратура і мастацтва. 1990. 12 снежня.
15. Люты А. М. Мужнае і слаўнае жыццё // Народная света. 1988. № 1.
16. Кісялёў Т. Сейбіты вечнага. Мн. 1963; Ён жа. З думай пра Беларусь. Мн. 1966.
17. Біч М. К. Каліноўскі і паўстанне 1863 г. у працах беларускіх савецкіх гісторыкаў. // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1989. № 3. Нацыянальнае і аграрнае пытанні ў час паўстання 1863 — 1864 гг. // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 3; Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 1. Мн. 1994.

К. ЕЗАВІТАЎ ЯК ДАСЛЕДЧЫК БЕЛАРУСКАЙ ДАЎНІНЫ

С. М. Раўнейка
г. Брэст

Пяру К. Езавітава належаць такія манаграфіі па беларусазнаўству, як «Білоруссы и поляки. Документы и факты изъ истории оккупации Білоруссии поляками въ 1918 и 1919 годахъ» (Коўна, 1919), «Беларусы ў Латвіі» (Рыга, 1927), «Беларусы ў Літве» (Рыга, 1932).

Працы К. Езавітава «Беларусы ў Літве» і «Беларусы ў Латвіі» з'яўляюцца каштоўным скарбам гістарычнай навукі трох краін — Літвы, Латвіі і Беларусі. У гэтых манаграфіях ён разглядзеў розныя аспекты існавання беларускай супольнасці ў краінах Прыбалтыкі ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя, у прыватнасці: 1) колькасныя паказчыкі беларускай дыяспары ў Літве і Латвіі на той час; 2) палітычна-прававы стан беларусаў; 3) становішча нацыянальнай культурна-асветніцкай справы. У сваіх манаграфіях даследчык прааналізаваў шэраг грунтоўных і важных праблем, якія тычацца лесу беларускай меншасці ў прыбалтыйскіх краінах: 1) шляхі аб'яднання беларускай дыяспары ў Літве і Латвіі; 2) недахопы ў правядзенні нацыянальнай палітыкі; 3) перспектывы існавання беларускай супольнасці ў Прыбалтыцы.

У сваёй манаграфіі «Беларусы ў Літве» К. Езавітаў прывеў даволі цікавыя дадзеныя аб колькасці беларускай меншасці ў Літве. Гісторык бачыў памылку ў тым, што значная частка беларусаў па прынцыпу веравызнання была аднесена да расейцаў (праваслаўныя) і да палякаў (каталікі). З улікам гэтых акалічнасцей К. Езавітаў прыйшоў да высновы, што ў пачатку 20-х гадоў беларуская супольнасць у Літве складала не менш 40 — 45 тысяч. Аднак уся гэтая маса была зусім неарганізавана на нацыянальным